

SHAXSNING IJTIMOYLAHISH JARAYONINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Dauletova Go'zal Muratbaevna

Qoraqalpoq Davlat Unuversiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Ahadov Feruzbek Vafo o'g'li

Qoraqalpoq Davlat Unuversiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasida talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxslararo munosabatlarda shaxsning va unga nisbatan bo'layotgan munosabatlarda ijtimoiylashuv jarayonining psixologik tavsifi, bugungi globallashuv jarayoniga xos psixologik xizmatni tashkil etish, sog'lom shaxsning o'sishini ta'minlash muammosi, shaxslararo muloqotning psixologik asoslari, muloqotning shaxs hayotidagi roli, vazifasi, psixologik xususiyatlari haqida qisqacha so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, ijtimoiylashuv, jamiyat, individ, makro, mikro muxit, ong, psixolog, ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya, dunyoqarash, amaliy psixologiya.

Bugungi kunda shaxsning ijtimoiylashuvi o'ziga xos jarayon sifatida, shaxsning hayoti va faoliyatida o'z aksini topadi. Bolaning mustaqil hayotga qadam qo'yishi, uning ijtimoiylashuvi, shaxsning jamiyat hayotiga, uning ijtimoiy ta'sirlariga moslashishi, uning ijtimoiy voqelikni bilish va anglash faoliyatiga bo'lgan muhim ehtiyoji sifatida paydo bo'ladi.

Jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o'rganishga alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Psixologik tadqiqotlarda pedagog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo'lidan kelgan barcha ishlarni ijtimoiy psixologik xizmatni va uning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Mazkur yo'nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi psixologik mexanizmlarni qo'llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e'tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlari psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda. Ayni paytda, psixologik xizmat tizimining bugungi holati va uning amaliy faoliyat yo'nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollari ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda muhim muammo bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, bolada yana bir zarur hayotiy ehtiyoj, ya'ni har bir shaxsda o'ziga xoslikni, alohidalikni namoyon etish hissi ham shakllanadi. Bola o'z "Men"ini ro'yobga chiqarish uchun turli usullar va vositalarni qidirib boshlaydi va shu orqali uning shaxsiy sifatleri shakllanadi. Shaxsning alohida psixologik, o'ziga xos xislatlari, faqat o'ziga tegishli bo'lgan ijtimoiy faoliyatda namoyon bo'ladi, uning ijtimoiy xulq-atvori esa takrorlanmas jihatlarga ega bo'lib boradi. Bolaning shaxs sifatida ulg'ayib, ijtimoiy rivojlanishi o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lgan ikkita yo'nalishda olib boriladi:

-moslashuv (ijtimoiy-madaniy va tarixiy tajribalarni o'zlashtirish);

-individuallashiv (mustaqillik, nisbatan o'ziga xoslikka ega bo'lish). [1. 237]

Ijtimoiylashuv tushunchasi zamonaviy ilm-fanda inson shaxsining jamiyat hayotiga moslashishi va individuallashishi(o'ziga xoslikning ifodalanishi) kabi jarayonlarini o'zaro bog'lab turadi. Shaxsning muayyan bir jamiyatdagi ijtimoiy shart-sharoitlarga moslashuvi va o'zini alohida olingan shaxs sifatida tasavvur qilishi ijtimoiylashuv jarayonining asosiy mazmunini tashkil qiladi. Moslashish sub'ekt va uni o'rab turgan ijtimoiy muxitning o'zaro faol yaqinlashuvi natijasi xisoblanadi. Ijtimoiy moslashuv jamiyatdagi mavjud ijtimoiy qatlamlariga xos bo'lgan vositalar orqali amalga oshiriladi:

- bolaga g'amho'rlik qilish usullari;
- maishiy va gigienik yurish-turish qoidalari;
- insonni o'rab turuvchi moddiy va ma'naviy ne'matlar;
- madaniyat mahsulotlari;
- shaxslararo muloqot va muomala usullari;
- oilada rag'batlantirish va jazolash uslublari;
- shaxslararo o'zaro munosabatlar;
- faoliyat turlari: o'yin, amaliy faoliyat, sport faoliyati.[2. 214]

Har bir jamiyatda ijtimoiy guruhlar uchun turli-tuman ijtimoiy normalar va ta'qiqlashlardan iborat chora-tadbirlar ishlab chiqiladi, shu orqali inson xulq-atvori ushbu jamiyatda qabul qilingan me'yoriy qadriyatlarga moslashtiriladi. Bolaning shaxs sifatida jamiyatga qo'shilishi, ya'ni ijtimoiylashuvining yetakchi vositalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Ota-ona, o'z tengdoshlari va pedagog-murabbiylar bilan o'zaro muloqot, faoliyat turlari(o'yin va o'quv faoliyati, ijodiy faoliyat, sport faoliyati)ni egallash. Shaxsning ijtimoiylashuvi bolalar, o'smirlar, o'spirinlarning ruhiy rivojlanishi va shaxs sifatida voyaga yetishiga ta'sir ko'rsatuvchi ko'p sonli shart-sharoitlar zahirida yuzaga keladi.

Ijtimoiylashuv jarayoniga tashqi va ichki omillar ta'sir etadi: Tashqi omillar:

- megaomillar(mega-ulkan) - koinot, butun yer sharidagi jarayonlar.
- makroomillar(makro-katta) - davlat va jamiyatdagi demografik, ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ekologik omillar.
- mezoomillar(mezo-o'rta) – muayyan hudud va yashash joyidagi ommaviy aloqa tarmoqlari, muayyan guruhlarining ijtimoiylashish shart-sharoitlari.
- mikroomillar(mikro-kichik) – alohida shaxslarga ta'sir qiluvchi omillar tizimi(oila, mahalla maskanlari, tengdoshlar guruhi, ta'lim va tarbiya muassasalari, davlat va nodavlat tashkilotlari).[3.164]

Bolaning ijtimoiylashuvida, ijtimoiy intizom va tartib, madaniyatning mufassal ko'rinishi bo'lgan jamiyaning muhim o'rni bor. Yirik fransuz psixologi Anri Vallon(1879-1962) bola psixikasining rivojlanishini marksistik nuqtai-nazar orqali tahlil qiladi. Uning asosiy g'oyalari "Bolaning psixik rivojlanishi"(1941), "Harakatdan to fikrlashgacha"(1942), "Bola tafakkuri manbalari"(1945) kabi tadqiqot ishlarida bayon etilgan. Vallonning ko'rsatishicha bola psixik taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi, bola yashab turgan muxitning murakkablashib borish jarayoni va unda bolaning o'zaro birgalikdagi faoliyati xisoblanadi. Bolaning psixik rivojlanishiga

ta'sir ko'rsatuvchi shart-sharoitlardan, insoniyat tomonidan yaratilgan buyumlar va odamlarning xulq-atvori hamda ularning munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Dastlab bola psixikasi uchun tashqaridan kelayotgan ta'sirlar muhim o'rin egallaydi, so'ngra psixik rivojlanish ko'proq ichki shart-sharoitlarga bog'liq bo'lib boradi. O'z navbatida psixik rivojlanish bola faoliyat olib borayotgan sharoitning murakkablashib borishiga ham uzviy aloqadorlik kasb etadi.

E.Fromm 1933-yilda AQSHga ko'chib o'tib, Chikago psixoanaliz institutida, so'ngra 1951-yilda Meksikada ishlaydi. Freyd tomonidan xulqining yagona dvigateli (xarakatlantiruvchi kuchi) biologik kuchlar deb baholangan bo'lsa, Frommning uqtirib o'tishicha, hamma uchun umumiy bo'lgan ochlik, tashnalik, jinsiy mayllar kabi ayrim ehtiyojlar mavjud, lekin odam xarakteridagi farqlarni yaratuvchi ehtiyojlar: sevgi va nafrat, xokimiyatga intilish va unga bo'ysunish, xissiy qoniqishdan rohatlanish va undan qo'rqish - ijtimoiy jarayonlar xosilasidir.[4. 344]

Individ, ya'ni tabiiy zot sifatida dunyoga kelgan odam bolasi tug'ilgan kundan boshlab o'ziga o'xshash insonlar qurshovida bo'ladi va uning butun ruhiy olami, qiziqishlari, intilishlari va qobiliyatlari ana shu ijtimoiy muhitda namoyon bo'ladi, chunki agar insonning ontogenetik taraqqiyot davriga e'tibor qaratadigan bo'lsak, odam bolasi parvarishga muhtoj holda, o'ziga o'xshash kishilar davrasiga tushadi, sekin-asta jismoniy, ruhiy va ijtimoiy taraqqiot tufayli ijtimoiy munosabatlarning faol ob'yekti va sub'yektiga aylanadi.

Ijtimoiylashuv tushunchasi ijtimoiy-psixologik kategoriya bo'lib, bu shaxsning uni o'rab turgan tashqi ijtimoiy muhit ta'sirlariga berilishi, uning norma va qoidalarini o'zlashtirishga moyilligi, o'zlashtirganlik darajasini ifodalovchi jarayondir. Insonning tug'ilib, o'zini bevosita o'rab turgan tashqi muhit ta'sirida ulg'ayishi, shu jamiyat, shu atrof-muhit qurshovida tarbiyalanishi yotadi.

Oilaning ijtimoiy muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o'chog'i va ulg'ayish maskani hisoblanadi. Ilk o'spirinning xarakter xususiyatlarini shakllanishiga asosiy ta'sir etuvchi omillar qatoriga biologik, ijtimoiy va psixologik ta'sir vositalarini kiritamiz. Xuddi shu davrda ulg'ayibkelayotgan shaxs organizmida biologik, fiziologik qayta qurilish davri kechishi natijasida ularda agressiv xulq motivlari namoyon bo'ladi. Ayniqsa o'smirlik davrida organizmning jismoniy va ruhiy jihatdan bir-biriga nomutanosib tarzda rivojlanishi kuzatiladi, jinsiy balog'atga yetish va funksional yangilanishlar tufayli gormonlar miqdorining o'zgarishi yuz beradi.[5. 294]

Bir tomondan bu o'smir organizmidagi barcha o'zgarishlar gipotalamus va endokrin bezlarning rag'batlantiruvchi va nazorat qiluvchi ta'siri ostida kechadi. Ayrim gormonlarning ortiqcha ishlab chiqarilishi natijasida o'smir xatti-harakatida agressivlik(jizzakilik, serzardalik, qaysarlik) holatlari kelib chiqadi. O'smir xatti-harakatlarida agressiv xulq-atvor ko'rinishlari kelib chiqishining asosiy sabablariga, uni o'rab turgan ijtimoiy muhit ta'sirini ham kiritishimiz mumkin, chunki, o'smir xarakter xususiyatlarining shakllanishi u yashab turgan muhit ta'siri ostida yuzaga keladi.

Ijtimoiy muhitning asosi bo'lgan oila, shaxs xulq-atvorining shakllanishiga katta ta'sir o'tkazadi, oilada olingan tarbiya bir umrga saqlanib qoladi. Oilaning tarbiya instituti sifatida muhimligi shundaki, voyaga yetib kelayotgan shaxs hayotining ko'p qismini o'tkazadi va shaxsga ta'sir etuvchi muddati bo'yicha birorta ham tarbiya institutlari oilaga teng kela olmaydi.[6. 312]

Shaxs oilada o'zlashtirgan xarakter xislatlarini o'zida aks ettiradi va uni ijtimoiy muhitda namoyon qiladi, ba'zan tajovuzlorlikning oilada namoyon bo'lish shakllari turlicha kechishi mumkin: bu bevosita ijtimoiy yoki jinsiy tajovuzkorlik, sovuqqonlik, salbiy baholar, boshqa bir shaxsni ruhan ezish, tazyiq o'tkazish, boshq bir shaxsni emotsional qabul qilmaslik bo'lishi mumkin.

Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs jamiyatdagi ijtimoiy normalarni o'zlashtiradi, turli rollarni bajarishga o'rganadi, jamoatchilik sharoitida o'zini tutish ko'nikmalarini hosil qiladi. Shaxsning ijtimoiylashuvi uning ijtimoiy ta'sirlarni qabul qilishi, ijtimoiy borliqni bilishi va anglashiga asoslanadi.

Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo'lsa, uning ta'siri ham shunchalik ijobiy va samarali bo'ladi, bunday oilada milliy va ijtimoiy qadriyatlar, qonunqoidalar va ahloq me'yorlari hurmat qilinadi. Oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam bo'lsa, jamiyat ham mustahkam bo'ladi. Mustaqil Vatanimizda oila qo'rg'oni qadrlanadi, nikoh muqaddas rishta sifatida e'zozlanadi. Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan yurtimizda oila institutini mustahkamlash, yosh avlodni ma'naviy jihatdan barkamol bo'lib voyaga yetishini ta'minlashga qaratilgan farmonlar va qarorlar, unda ko'zda tutilgan vazifalarning bajarilishi oilaviy ijtimoiylashuvning samaradorligini ta'minlaydi.[7. 187]

Shaxsning egallagan mutaxassisligi, olgan bilimlari, ko'nikma va amaliy mehnat malakalari, hayotiy faoliyat uchun juda muhim bo'lib, shu muhitdagi ijtimoiy normalar xarakteriga ta'sir qiladi, shaxsning kimlar bilan, qanday o'zaro munosabatda ekanligi, uning qaysi muhit ta'sirida ekanligi uning yetuklik davridagi ijtimoiylashuvining muhim mezoni sanaladi. Ishga kirishdagi asosiy motivlardan biri – o'sha jamoaning qanday ekanligi, bu yerdagi o'zaro munosabatlar, rahbarning kimligi va uning jamoaga munosabati bo'lib, ko'pincha oylik-maosh masalasi ana shulardan keyin o'rganiladi. Shuning uchun mehnat jamoalarida yaxshi, sog'lom ma'naviy muhit, adolat va samimiyatga asoslangan munosabatlar har bir inson taqdirida katta rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, keksalik davrining ijtimoiy mohiyati shundaki, otabobolarimiz, onaxonlarimiz asosan o'zlaridagi mavjud ijtimoiy tajribani boshqalarga (farzandlar, nabiralar, mahalladagi yoshlar va hokazo) uzatish bilan shug'ullanadilar va bu narsa ayniqsa, sharq xalqlarida juda e'zozlanadi. Hozirgi kundagi ijtimoiylashuv mexanizmlari yoshlarida yangicha tafakkur shakllanishiga, yurtga sadoqat, Vatan hissini shakllantirishga o'z xissasini qo'shadi. Shaxs ijtimoiylashuvining eng asosiy mahsuli — bu uning hayotda o'z o'rnini topib, jamiyatga manfaat keltiruvchi faoliyatlarda ishtirok etishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203011751>
2. E.G`oziev . Умумий психология. Т.2010.
3. Abdullayeva D., Yaqulov R., Atabayeva N. Oila psixologiyasi. T.:”Tafakkur Bo’stoni”. 2015.
4. Ivanov P.I. Zufarova M. Umumiy psixologiya T. 2008.
5. Maqsudova M. Muloqot psixologiyasi. T.2006.
6. Shoumarov G'.B. “Oila psixologiyasi”. Toshkent. “Sharq”.2008.
7. G'oziev E. Psixologiya. T. 2008.
8. Haydarov F., Halilova N. Umumiy psixologiya. T.2010.
9. Курс общей, возрастной и педагогической психологии. Выпуск 3. Под ред. М.В.Гамезо. М. «Просвещение». 1982.
10. Д.Б.Эльконин. Избранные психологические труды. М. Педагогика. 1989.